

УДК.336.221.22

І. В. Присяжнюк

асистент

Національний аграрний університет

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ПОДАТКІВ ТА ЇХ РОЛЬ У ДЕРЖАВНОМУ РЕГУЛЮВАННІ ЕКОНОМІКИ

У статті розглядається економічний зміст податків з точки зору різних фінансових шкіл та на різних етапах розвитку суспільства. Вивчається роль податкової політики в державному регулюванні економіки, вплив прибуткового податку з громадян на соціально-економічні процеси.

Податки – найбільш розвинена форма непрямого втручання держави в економіку. Основні економічні школи різняться саме у визначенні меж цього втручання.

В економічній літературі зустрічаються різні підходи до вивчення природи податків. Можна виділити дві точки зору на місце держави в процесі оподаткування. У першому випадку податок розглядався як джерело невиробничих видатків держави. Другий підхід навпаки, полягає в тому, що податок пов'язувався із задоволенням соціально-економічних потреб держави. П. Прудон зазначав, що “по суті питання про податок - це є питання про державу”. Італійська фінансова школа розвиває погляди на її економічну роль. Ф. Нітті визначає державу як форму соціальної кооперації, без якої не може бути ніякого розвитку. В зв'язку з цим він визначає податки як “частку багатства, яку громадяни дають державі та місцевим органам для забезпечення колективних потреб”. Такими потребами є “внутрішній спокій, зовнішня безпека, правосуддя, охорона здоров'я”.¹ В епоху меркантилізму податки розглядалися лише як фіскальний важіль, тобто їм відводилася роль джерел надходжень до бюджету.

Фундатором теорії податків був А. Сміт. Він є представником класичної політекономічної школи. За А. Смітом [12], податок – це плата за послуги держави. До витрат держави він відносив витрати на оборону та підтримання порядку. Його провідною науковою працею є “Дослідження про природу і причини багатства народів”, яка стала підґрунтям розвитку фінансової думки середньовіччя. В ній автор висловив думку про те, що

¹ Пушкарева В.М. История финансовой мысли и политики налогов. – М.: ИНФРА, 1996. – С.50-56.

першочерговими джерелами прибутків людини є власна праця, власний капітал та земля, що йому належить. Виходячи з цього, податки сплачуються з цих трьох джерел тобто із заробітної плати, прибутку з капіталу та ренти землі. Також ним були сформульовані основні принципи оподаткування, які є актуальними і в наш час:

- принцип справедливості затверджує загальність оподаткування та рівномірність розподілення податкового навантаження між громадянами у відповідності до одержаних доходів;
- принцип визначеності вимагає, щоб сума, спосіб та час платежу були відомі платнику;
- принцип зручності визначає, що будь-який податок повинен стягуватися у зручний час і спосіб для платника;
- принцип економії передбачає мінімальні затрати на справляння податків та раціоналізацію системи оподаткування.

Прихильником та послідовником вчення А. Сміта був Д. Рікардо [9]. Він приділяв велику увагу вивченню проблеми формування державних доходів та ролі податків в цьому процесі. На його думку “податки – та частина продукту землі та праці, яка надходить у розпорядження уряду”.² Його головна праця “Початок політичної економії і оподаткування”, присвячена вивченню саме цієї проблеми.

Деякі вчені розглядали податки з точки зору примусовості їх вилучення державою а також безеквівалентності. До них належать Д. Мілль, І. Янжул, М. Соболев, І. Озеров, М. Мітіліно. Д. Мілль [6] вважав, що “податки – частина національного доходу, примусово вилучена державою, переважно у трудящих для здійснення своїх функцій”.³ І. Озеров у підручнику “Основи фінансової науки”, досліджуючи цю проблему, зазначав, що держава повинна не тільки виявляти способи мобілізації необхідних їй коштів, а й вивчати, як ці способи вплинуть на різні аспекти суспільного життя. Примусовість є однією з ознак податків, яка відрізняє його від добровільного пожертвування. Вона проявляється у тому, що механізм оподаткування встановлюється державою на законодавчому рівні. М. Мітіліно [5] охарактеризував податки як “парадоксальне сполучення двох моментів: відсутності доброї волі і обов’язковості”.⁴ Але така позиція не досить виважена, так як увагу зосереджує лише на деяких рисах податків.

² Рікардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения // Антология экономической классики. – М.: Эконом, 1993. – Т.1. – С. 397-360.

³ Милль Д. Основы политической экономии // Вопросы экономики. – 1989. - №11. – С. 136-138.

⁴ Мітіліно М.І. Основи фінансової науки. – К.: Державне видавництво України, 1929.

Значна увага податкам була приділена і в марксистській теорії. К. Маркс [4] визначав їх як економічну основу існування держави. Ф. Енгельс [15] вважав, що податки є одним із засобів придушення та експлуатації пригнобленого класу, тому що вони являють собою вилучення частини доходу на користь держави, яка захищає інтереси пануючого класу. Якщо наслідувати цю теорію, то можна зробити висновок, що необхідність податків відпаде зі зникненням антагоністичних протиріч. На цьому теоретичному фундаменті базувалася система оподаткування в радянські часи, коли формування доходної частини бюджету не пов'язувалося з наступними витратами з нього та з основними функціями, що повинна виконувати сучасна держава, яка зосереджує значну частину валового внутрішнього продукту.

Цим вимогам відповідає точка зору іншої групи вчених, які при визначенні сутності податків зосереджують увагу на виконанні ними тих чи інших функцій. Започаткував таку концепцію відомий німецький фінансист А. Вагнер. Він визначав податки як обов'язкові платежі приватних господарств для покриття витрат держави та одиниць самоврядування і частково для змін у розподілі народного доходу. А. Вагнер обґрунтував десять основних принципів оподаткування, куди ввійшли й принципи А. Сміта та ввів, зокрема, такі поняття, як достатність, еластичність оподаткування, вибір об'єкта оподаткування, співвідношення окремих видів податків, справедливість та рівномірність оподаткування.

Багато вчених розглядали залежність між рівнем розвитку виробничих сил та системою оподаткування в країні. Російський вчений-економіст В. Твердохлебов [14], обґрунтовуючи цю залежність, зазначав, що "найважливішим принципом оподаткування є рівень розвитку виробничих сил і саме він повинен бути основою всякої податної системи".⁵ Інший російський фінансист А. Соколов [13] дотримувався думки про те, що податкова система "повинна сприяти або, в крайньому випадку, не протидіяти абсолютному та відносному росту чистого національного продукту".⁶ Цієї ж точки зору дотримувалися такі відомі вчені початку століття, як М. Тургенєв, І. Озеров. Вони розглядали податки як засіб економічних і соціальних реформ. Податковий клімат в країні, на їх думку, значно впливав на рівень економічного розвитку. За допомогою податкової політики можна сприяти або навпаки гальмувати рівень ділової активності, підтримувати певні форми господарювання.

Більшість сучасних вчених розділяють цю точку зору і вважають основним призначенням податків – стимулювання виробництва, як засобу

⁵ Твердохлебов В. Теории переложения налогов: Историколитературный очерк.- СПб, 1914.

⁶ Соколов А. Теория налогов. – М, 1928.

структурної перебудови економіки, ігноруючи їх фіскальне значення. Визначення сутності податків за їх соціально-економічним призначенням є найбільш логічним.

Таким чином, на основі вищесказаного можна зробити висновок, що податки – це встановлені на законодавчому рівні загальні обов'язкові платежі юридичних та фізичних осіб до бюджету з метою фінансового забезпечення виконання державою своїх функцій та вирішення соціально-економічних завдань; або частина вартості валового внутрішнього продукту, що вилучається державою за допомогою встановленого правового механізму.

Дискусійним питанням було питання щодо рівномірного чи прогресивного їх стягнення. А. Вагнер висунув теорію про податкову політику, що реалізує не лише фіскальні, а й соціально-економічні цілі. Він вважав, що метою оподаткування є регульоване втручання в розподіл “народного доходу”.

Сучасне податкове регулювання значно відрізняється від згаданих вище у зв'язку із ускладненням економічних відносин у суспільстві. Це обумовило появу нових податкових теорій, таких як кейнсіанської та неокласичної. Д. Кейнс [2] був прихильником прогресивної системи оподаткування, при якій податкові надходження до бюджету залежать не тільки від розміру податкової ставки, але й пов'язані із змінами величини доходів. Він розглядав податки як “вбудовані механізми гнучкості” та “вбудовані стабілізатори”, коли вони в залежності від економічної ситуації в країні амортизують кризові явища і рівномірно розподіляють податковий тягар залежно від доходів.

За неокласичною теорією економічне зростання можливе лише за умови розробки довгострокової стратегії державного втручання в ринкову інфраструктуру. Податки з прибутку, на думку неокласиків, не дають можливості заощаджувати, стримують інвестиції. Одним з представників цієї школи є А. Лаффер. Він дослідив, що, коли податкова ставка досягає певного рівня, то втрачається підприємницька ініціатива, скорочуються стимули розширення виробництва, зменшуються доходи, і, як наслідок, платники податків переходять з легального до “тіньового” сектора економіки.

Оскільки функції податків в офіційних документах не визначені, це породжує різні тлумачення вчених щодо цього питання. Найчастіше в літературі наводяться такі функції, як фіскальна, стимулююча, регулююча і соціальна. Але стимулююча і соціальна не достатньо обґрунтовані. Тому більшість вчених схиляються до думки, що податки виконують фіскальну і регулюючу функції. Фіскальна функція проявляється в мобілізації коштів у розпорядження держави, а регулююча функція податків реалізується через їх вплив на різні напрями діяльності суб'єктів господарювання.

Отже, сучасна наука про податки має досить значне теоретичне і методологічне підґрунтя; принципи оподаткування одержали глибоку аргументацію та витримали перевірку часом і ввійшли до загальних положень фінансової науки. Визначення сутності податків пройшло в науці довгий шлях від найпримітивнішого їх розуміння до сучасного, коли податок розглядається як обов'язковий внесок, затверджений законодавчо. Податкова політика повинна базуватися на теоретичних розробках, які потрібно враховувати для досягнення більшої результативності податкового регулювання економіки.

Податкове регулювання доходів населення держава здійснює за допомогою прибуткового податку, який являє собою обов'язковий платіж, що справляється з фізичних осіб до бюджету. Механізм оподаткування доходів громадян реалізується завдяки взаємодії об'єктивно притаманних функцій прибуткового податку, а саме розподільчої, фіскальної та регулюючої. Так, розподіл доходів стає можливим лише після того, як вони будуть стягнуті з платників. Регулююча функція податку реалізується безпосередньо на стадії його справляння, тобто через механізм фіскальної функції. Таким чином, сама можливість існування держави забезпечується справлянням податків, які є основним джерелом доходів держави.

Якщо проаналізувати динаміку податкових надходжень і доходів бюджету України і Житомирської області а також їх структуру, то можна зробити такі висновки.

Прибутковий податок з громадян складає відносно невелику частку, котра стабільно збільшується. Так за період з 1998 по 2001 роки вона з 12.3 % виросла до 16.1 % в доходах бюджету, а в податкових надходженнях відповідно з 16.3 % до 24.6 %. Низька питома вага податку пояснюється невисоким рівнем оплати праці робітників і службовців і, як наслідок, малою часткою заробітної плати у витратах. Абсолютні ж розміри прибуткового податку постійно підвищуються. У 2001 році порівняно з 1998 роком вони збільшилися в 2.5 рази (з 3570.6 млн. грн. до 8773.7 млн. грн.). У 2002 році очікуються надходження в розмірі 10.5 млрд. грн.

Аналогічна тенденція спостерігається і на місцевому рівні. У бюджетних доходах Житомирської області частка прибуткового податку тільки за період з 1999 до 2000 року збільшилася з 13.1 % до 24 %. Це можна пояснити інфляційними процесами, наслідком яких є зростання доходів населення та зниження їхньої купівельної спроможності.

Для порівняння: в структурі податкових надходжень майже в усіх розвинутих країнах світу індивідуальний прибутковий податок займає значне місце: в США – 36.3 %, Німеччині – 27.3 %, Великій Британії – 27.4 %, Швеції – 35.2 %.

Отже, можна зробити висновок, що прибутковий податок з громадян в Україні за ринкових умов поряд з виконанням фіскальної і розподільчої функції повинен стати надійним важелем регулювання соціальних і економічних процесів. Тому виникає необхідність державного втручання в дані процеси. Держава, використовуючи систему податкових інструментів, повинна створювати сприятливі умови для життя і діяльності громадян.

Література

1. *Василик О. Д.* Теорія фінансів: Підручник.- К.: НІОС, 2000.- 416 с.
2. *Кейнс Дж.* Общая теория занятости, процента и денег.- М.: Прогрес, 1978.- С. 57 – 61.
3. *Крисоватий А. І.* Державна податкова політика і система податків // Фінанси України.- 1998. – № 1.- С. 64–68.
4. *Маркс К.* Морализирующая критика и критицирующая мораль // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – 2-е изд. – Т. 4. – С. 291–320.
5. *Мітіліно М. І.* Основи фінансової науки. – К.: Державне видавництво України, 1929.
6. *Миль Д.* Основы политической экономии // Вопросы экономики.- 1989.- №11.- С. 136–138.
7. *Налоги: Учеб. пособие / В.В. Буряковский, В.Я. Кармазин и др.,* Под ред. В.В. Буряковского. – Дніпропетровськ, “Пороги”, 1998. – 615 с.
8. *Пушкарева В.М.* История финансовой мысли. – М.: ИНФРА, 1996. – С. 50 – 56.
9. *Рикардо Д.* Начала политической экономии и налогового обложения // Антология экономической классики. – М.: Эконом, 1993.-Т. 1. – С.397–360.
10. *Сенчуков В.* Оптимальна система оподаткування // Економіка України. – 1999. – №3. – С. 55–60.
11. *Сірецький В.Л.* Податок як елемент фінансового господарства держави // Фінанси України.- 2001.- № 10.- С. 91–96.
12. *Смит А.* Исследование о природе и причинах богатства народов // Антология экономической классики. – М.: Эконом, 1993.-Т.1.- С.375–382.
13. *Соколов А.* Теория налогов.- М, 1928.
14. *Твердохлебов Н.* Теория переложения налогов: Историколитературный очерк. – СПб, 1914.
15. *Энгельс Ф.* Происхождение семьи, частной собственности и государства // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд.- Т. 21.- С. 55–170.
16. *Шаблиста Л.М.* Податки як засіб структурної перебудови економіки.- К., 2000. – С.11–12.